

— Arcivojvoda Jozef Karol Ľudovít Habsburg Jeho Výsosť romista

Článok mohol vzniknúť len vďaka obetavej a nezištnej pomoci prof. Romana Holeca, historika z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Týmto mu vyjadrujeme úprimnú vďaku.

Arcivojvoda¹ Jozef Karol Ľudovít Habsburský sa narodil ako druhý syn uhorského palatína Jozefa Antona a vojvodkyne Márie Dorotei Württemberskej 2. marca 1833 v Bratislave. Bol doktorom filozofie, čestným členom Maďarskej akadémie vied, generálom vojenského jazdec-tva, cisársko-kráľovským veľkovojskovodcom uhorským a vrchným veliteľom uhorskej armády.

Patril k uhorskej línii rodu Habsburgovcov, bol vnukom cisára Leopolda II. a pravnu-kom cisárovnej Márie Terézie.

Otec arcivojvodu, palatín Jozef Anton (1776 – 1847) veľmi podporoval rozvoj vzdelanosti v Uhorsku. Aktívne pomáhal rozvoju hospodárstva, kultúry a vedy. Podporil vznik Uhorského národného múzea a čiastkou 10.000 zlatých prispel na vznik Uhorskej akadémie vied. V politike predstavoval veľmi umiernené krídlo. Podporoval liberálne myšlienky, bojoval za zlepšenie postavenia poddaných. Počas veľkých povodní v Pešti (r. 1838) osobne riadil zá-chranné práce. Päťdesiate výročie jeho menovania za palatína Uhorska sa oslávilo s veľkou pompou, bol mimoriadne obľúbený medzi uhorským ľudom.

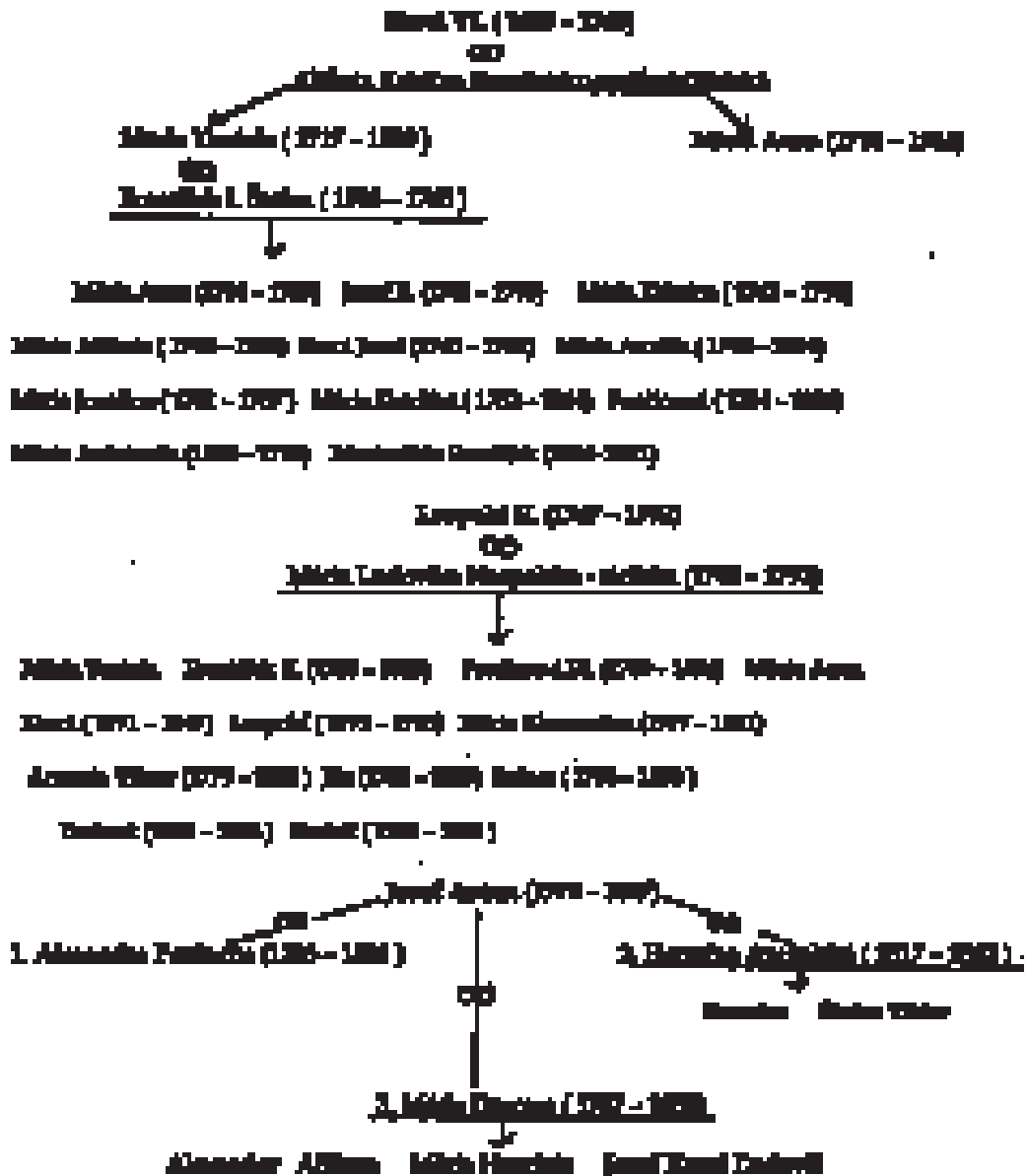
Arcivojvodova matka Mária Dorotea (1797 – 1855) bola vzdelaná v oblasti teológie, ovládala gréčtinu, latinčinu, angličtinu a francúzštinu. Bola známa svojou dobročinnosťou, v roku 1828 založila prvý domov pre opustené deti v Uhorsku. Vychovaná bola vo veľmi prísnom evanjelickom duchu, preto všemožne podporovala rozvoj svojej cirkvi, založila evanjelickú obec v Budíne, čo jej ale v prísne katolíckom habsburskom rode veľa obľuby ne-prinieslo.

Po smrti palatína Jozefa jej bola výchova mladého arcivojvodu zakázaná, musela žiť pod policajným dohľadom vo Viedni a do Uhorska mohla prísť len so zvláštnym povolením.

Nevlastná sestra arcivojvodu Jozefa Hermína Amália Mária (1817 – 1842) bola abati-

¹ Titul arcivojvoda patril všetkým členom habsburského rodu od jeho uzákonenia Fridrichom III. v roku 1453.

Abstract

šou Tereziánskeho ústavu pre šľachticné na Pražskom hrade a celý svoj krátky život zasvätila dobročinnosti.

Nevlastný brat Štefan Viktor (1817 – 1867) – dvojča Hermíny Amálie – bol veľmi nadaný. Venoval sa predovšetkým politickým vedám, ktoré študoval vo Viedni. V roku 1843 ho cisár vymenoval za miestodržiteľa v Čechách. Po smrti svojho otca sa stal uhorským palatínom. V Uhorsku si získal veľké sympatie obyvateľstva najmä svojou rozvážnou a umiernenou politikou. Po vypuknutí revolúcie v roku 1848 bol akýmsi diplomatickým prostredníkom medzi revolučným Uhorskom a cisársko-kráľovským dvorom. Keďže jeho snahy o zmier a pokojné riešenie problémov sa nestretli s pochopením, abdikoval na všetky politické funkcie. Utiahol sa do ústrania a venoval sa prírodným vedám.

Alžbeta (1831 – 1903), vlastná sestra arcivojvodu, sa ako šesťnásťročná vydala za vojvodu Ferdinanda Karola Viktora d'Este. Ten však veľmi skoro zomrel. Potom sa vydala za Habsburga – Karola Ferdinanda, s ktorým mala šesť detí. V roku 1874 znovu ovdovela, venovala sa už len výchove svojich detí, podporovala charitatívne spolky a zaoberala sa hudbou.

Jeho ďalšia sestra Mária Henrieta (1836 – 1902) sa v roku 1853 vydala za Leopolda II., belgického kráľa. Nemala však ľahký život. Jej manžel sa netajil početnými milostnými dobrodružstvami. Neustálym ponížovaním zatrpkla i voči vlastným deťom. Politicky nemala žiaden vplyv, obmedzila sa teda len na reprezentačnú úlohu, neskôr sa ubitá a unavená uchýlila na zámok v Spa, kde sa venovala záhradkárčeniu a hre na harfe. Rozpory v rodine boli tak veľké, že Leopold II. zabránil deťom zúčastniť sa na jej pohrebe.

Brat Alexander sa plnoletosti nedožil a zomrel pravdepodobne ešte v ranom detskom veku.

Arcivojvoda Jozef bol už ako dvanásťročný členom, zbrojnošom palatínskeho cisárskeho pluku. Dostal veľmi kvalitné vzdelanie – jedným z jeho učiteľov bol známy benediktínsky mních Flóris Rómer.

V roku 1853 bol menovaný do hodnosti majora 3. cisárskeho dragúnskeho pluku. V decembri 1859 sa stal generálmajorom a veliteľom brigády. Bol vynikajúcim vojenským stratégom a taktikom, čo dokázal v mnohých priamych stretoch s nepriateľskými vojskami. V roku 1866 bol vyznamenaný krížom za vojenské zásluhy a v tom istom roku menovaný do funkcie vrchného veliteľa uhorskej armády. Velil armáde s počtom 250 tisíc mužov. Bol rytierom Rádu Zlatého rúna, Württemberskej koruny, Hannoverského svätajurského rádu, Belgického leopoldského rádu, Nassauského rádu Zlatého leva a mnohých ďalších vyznamenaní a rádov.

Arcivojvoda armádu modernizoval, zaujímal sa o nové technické výdobytky a zavádzal ich do armády. Tak napríklad v roku 1886 priviezol zo Švajčiarska niekoľko párov lyží a ve-

noval ich posádkam v Kežmarku, Levoči a v Spišskej Novej Vsi, kde sa onedlho rozšíril nový šport. Tieto posádky boli neskôr známe vynikajúcimi lyžiarmi. V roku 1899 bol na Štrbskom plese prvý vojenský lyžiarsky kurz².

V roku 1864 sa v Koburgu oženil. Vzal si princeznú Klotildu Sasko-kobursko-gothaj-skú, dcéru vojvodu Augusta.

Mali spolu sedem detí:

Dcéra Alžbeta sa narodila v roku 1865, zomrela maličká v necelom roku života.

Dcéra Mária Dorotea (1867 – 1932) mala nadanie pre výtvarné umenie, rada kreslila a mala vynikajúcich pedagógov. V roku 1896 sa vydala za Ľudovíta Filipa Orleánskeho. Bola veľmi politicky aktívna, organizovala odpor voči Francúzskej republike, viedla rojalistickú propagandu vo Francúzsku.

Dcéra Margaréta (1870 – 1955) sa – podobne ako jej sestra – zaoberala výtvarným umením. Milovala kone a jazdectvo. Počas prvej i druhej svetovej vojny pracovala ako ošetrovateľka a po celý život sa angažovala v dobročinných a charitatívnych spolkoch. Vydala sa za knieža Alberta Thurn-Taxisa.

Syn Jozef August (1872 – 1962) urobil tiež skvelú vojenskú kariéru. Po smrti Františka Jozefa bol veliteľom frontu brániaceho Uhorsko, dobyl späť východnú časť Sedmohradska a viedol rokovania o prímerí. Stal sa veliteľom tyrolskej armádnej skupiny a dosiahol hodnosť poľného maršala. Cisár Karol I. ho v roku 1918 menoval do funkcie Homo regius v Uhorsku, vytvoril vládu, ktorá však vzápätí po revolúcii 31. októbra 1918 padla. V časoch Maďarskej republiky rád bol pod policajným dozorom, vzhľadom ku svojej obľúbenosti u maďarského obyvateľstva smel v republike naďalej žiť. Stal sa členom Maďarskej akadémie vied a v rokoch 1936 – 1944 bol jej prezidentom.

Počas 2. svetovej vojny v istom rozhlasovom prejave vyzýval pokračovať vo vojne, vzápätí nato emigroval do USA. Neskôr žil u svojej sestry Margaréty.

Syn Ladislav (1875 – 1895) študoval na benediktínskom gymnáziu v Györi a v roku 1895 sa stal poručíkom 37. pluku arcivojvodu Jozefa. Zahynul nešťastnou náhodou pri poľovačke ako dvadsaťročný.

Dcéra Alžbeta Klotilda (1883 – 1958) žila na rodinnom statku v maďarskom Alcsute, opustila ho až v roku 1944, keď sa presťahovala k sestre Margaréte. Nikdy sa nevydala.

Dcéra Klotylda (1884 – 1903) sa tiež nevydala a svojich devätnásť rokov života prežila na rodinnom statku v Alcsute.

2 Holec, Roman: Poslední Habsburgovci a Slovensko, Bratislava 2001, str.185.

Spomínali sme už nesmierne veľkú arcivojvodovu zásluhu o rozvoj armády a vojenstva v Uhorsku. Jeho obrovský talent sa však prejavil aj v prírodných a spoločenských vedách.

Jednou z jeho najvýznamnejších prírodovedeckých prác bol katalóg rastlín a krov pestovaných, resp. vyskytujúcich sa v Alcsute. Vybudoval tiež tzv. modelové hospodárstva a záhradníctva na územiach už spomínaného Alcsuta a Kisjenő a rekreačné stredisko Margitin ostrov³. Podporoval rozvoj kúpeľných miest, okrem iných aj v Rajeckých Tepliciach na Slovensku.

S veľkým nadšením organizoval a podporoval kultúrno-spoločenský život v Uhorsku, bol pravým vlastencom, začo si však medzi slovenskými buditeľmi veľa popularity nezískal, na čo ďalej poukážeme.

Preberal patronáty nad mnohými kultúrnymi podujatiami, ako boli napr. oslavy Jókaiho jubilea, podporoval aj rozvoj domácich hasičských spolkov. Vidno, že jeho záujmy boli nesmierne široké a podporovali a rozvíjali celú vtedajšiu uhorskú spoločnosť.

Bol členom vedenia spolku FEMKE⁴, a tak sa stalo, že v dňoch 6. – 7. septembra 1888, keď sa v okolí Martina uskutočnili vojenské manévry, ktorým velil náš arcivojvoda, nariadili mestské úrady pri príležitosti prítomnosti tak vzácneho hosťa slávnostnú výzdobu mesta a večer slávnostné osvetlenie. Slováci sa rozhodli toto nariadenie ignorovať, hoci maďarskí vlastníci sa im vyhrážali, že rozbijú každé neosvetlené okno. V noci došlo k malej bitke, ktorú z okna pozoroval aj arcivojvoda, preto na druhý deň z mesta odišiel, hoci sa mal podľa plánu zdržať až tri dni⁵.

Jeho záujem o rómsky jazyk, život a tradície Rómov treba tiež hľadať v jeho silnom vlasteneckom citení, ľudomilstve, ale aj v túžbe po rozvoji vedy a poznania ako takého, čo bolo pre rod Habsburgovcov v posledných storočiach príznačné. S Rómami sa stretol počas služby v nemeckom pluku, kde slúžili aj rómski vojaci. Aby porozumel ich reči, preštudoval Liebichovu učebnicu rómčiny a neskôr sa zoznámil aj s ostatnou jazykovednou a etnologickou literatúrou o Rómoch.

Sám pestoval čulé styky s Rómami, bol veľkým vyznavačom cigánskej muziky, skúmal ich zvyky, poveru, liečiteľskú či ľúbostnú mágiu, no najmä jazyk.

Jeho najrozsiahlejšie dielo o rómskom jazyku vyšlo v roku 1888 pod názvom *Czigány nyelvtan – Románo csibákero sziklaribe*, kde opisuje maďarské, rumunské, turecké, českomo-ravské a iné nárečia rómčiny.

3 Révay nagy Lexikona, Budapest 1914, zv. XI, str. 52.

4 FEMKE (Felvidéki magyar közművelődési egyesület), Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok pôsobiaci na území Slovenska so sídlom v Nitre.

5 Holec, Roman c. d., str. 127-128.

Prácu *Zigeunergrammatik* (Budapešť 1902) možno považovať za nemecké upravené vydanie predchádzajúceho diela.

Na základe štúdia literatúry a vlastných výskumov rozlišuje v jazyku 49 hlások, popisuje ich výslovnosť ako aj dialektové varianty a prízvuk. Zaoberá sa jednotlivými slovnými druhmi a zaujímavé je, že gramatické kategórie opisuje v rozličných dialektoch a niekde porovnáva so sanskritom.

Aj keď ide o nesmierne zaujímavé a – podľa nášho názoru – dodnes hodnotné diela, za ktoré si arcivojvoda vyslúžil uznanie vtedajšej vedeckej obce, u nás sa, žiaľ, kritike (nazdávame sa, že politicky podfarbenej) nevyhol. Arcivojvoda Jozef totiž v prácach nespomínal slovenské nárečia, tie zahrnul pod nárečia karpatských Cigánov. To sa aj v súčasnosti dáva do súvislosti s jeho členstvom vo FEMKE, a teda s odmietaním čohokoľvek slovenského. Podobne sa vysvetľuje aj nezaradenie nárečia srbsko-chorvátskych Rómov⁶. Celú vec by však bolo treba posúdiť zo širšieho hľadiska, predovšetkým netreba arcivojvodovu záslužnú prácu vytýňať z kontextu doby. Monarchia sa neustále nachádzala v zložitom vnútropolitickom dianí, no už fakt, že jeden z jej predstaviteľov venoval tak veľkú vedeckú, ale aj politickú a sociálnu pozornosť Rómom, je nesmierne významný.

Vychádzajúc však z jeho romistických prác publikovaných najmä v časopise *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* je zrejmé, že jeho vzťah k Rómom bol prinajmenšom pozitívny. Mnohé poznatky, ktoré arcivojvoda publikoval, totiž nebolo možné získať inak než prostredníctvom dôverných kontaktov priamo medzi Rómami. Takisto aj štúdium jazyka si vyžadovalo udržiavať živý kontakt s jeho používateľmi. To nakoniec dokazuje aj dobre sprá-

| Arcivojvoda Jozef Karol Ludovít Habsburský
– z publikácie B. Hamannovej: **Habsburkové**
– životopisná encyklopédia, Praha 1996, str. 188 |

⁶ Pozri Kutlík-Garudo, I.: O začiatkoch romistiky na Slovensku, In: Slovenský národopis 36/1988, str. 50-51.

cované heslo *Cigányok* v encyklopédii Pallas Nagy Lexikona⁷. Heslo je spracované veľmi obšírne (v spoluautorstve s H. Wlislockim). V úvode podáva veľmi podrobný opis gramatiky rómskeho jazyka, pričom porovnáva gramatiku tzv. maďarských a olaských Rómov. V etnografickej časti opisuje nielen bývanie a oblečenie, ale aj zvyky a obrady, texty piesní, zaklínania, slovné prekáračky, preklínania a bývať. Samotné heslo je v lexikone spracované v takom rozsahu, že by stačilo na vydanie menšej samostatnej knihy.

Arcivojvoda Jozef sa však, ako sme už spomenuli, nezaujímal o Rómov len vedecky. Snažil sa o zlepšenie ich životných podmienok, trvalé usídlenie, vzdelávanie a pod.

V roku 1894 ustanovil normy pre usídľovanie Cigánov na panstve Alcsut⁸, podľa ktorých bolo Rómom dočasne dovoľené bývať v stanoch na stálom mieste, pokiaľ títo neboli na bývanie v domoch pripravení. Tí, ktorí chceli bývať v domoch, obdržali formulár *Názor na bývanie*, ktorým chcel arcivojvoda zistiť, či sú rómske, dovtedy kočujúce rodiny naozaj pripravené na život v domčekoch.

Nesporne arcivojvoda sám investoval do celej veci nemálo finančných prostriedkov. Rómovia na jeho panstve mali dostať dvojzáprah na vykonávanie poľnohospodárskych prác, iní dostali prácu v kováčskych dielňach. Zadelenie práce vykonával vedúci skladu alebo zodpovedný správca. V kováčskych dielňach mali pomáhať aj deti, prípadne vykonávať ľahšie práce, ako zber repy, výsadbu stromov, pomocné práce na poliach.

Za prácu mali dostať potraviny a odev za nižšie ceny, čo sa im odrátavalo z platu. Ženy a deti dočasne dostávali materiál na ošatenie zadarmo, ale dbalo sa na to, aby sa naučili strihať a šiť. Tiež sa učili piecť chlieb. Každý, kto pracoval, mal stanovenú mzdu 400 korún ročne. Suma sa vyplácala v týždenných splátkach každú sobotu, pričom správca prísne dbal na to, aby sa zarobené peniaze nemíňali na alkohol.

Zdravotnícka starostlivosť bola zabezpečená zdarma, aj lieky sa mali zaobstarať na útraty panstva. Ťažko chorí mali byť prevezení do nemocnice na náklady vlády.

Na veľkostatku Göböljárás sa zriadila jedna školská trieda pre rómske deti z Alcsutského panstva. Vyučovanie bolo povinné pre deti od 6 do 15 rokov, mohli ju ale navštevovať aj staršie, pokiaľ mali vôľu. Škola sa mala navštevovať najmä v zimných mesiacoch a jej vymeškanie bolo finančne postihované. Chlapci boli vedení v škole podľa systému bežnej základnej školy, a to bez rozdielu veku. Dievčatá boli vedené najmä k domácim ručným prácam (šitie, tkanie, vyšívanie), pokiaľ by však niektoré robili veľké pokroky, mali byť zaradené do školy podľa riadneho vzdelávacieho programu.

⁷ Pallas Nagy Lexikona, Budapest 1896.

⁸ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, december 1894.

Policijným a bezpečnostným dohľadom nad panstvom bolo poverené žandárstvo z hasičskej stanice v Meierhofe, ktorí v prípade masovej ruvačky či vzbury mali zjednať poriadok.

Arcivojvoda odporúčal, aby istá skupina žandárov bola k dispozícii dlhší čas a len zriedka bola odvolaná, aby sa žandári mohli učiť cigánsku reč. Poznanie reči cigánskej malo byť jednoznačne prednosťou, lebo *Cigáni medzi sebou nebudú sa môcť dohovárať potajomky bez toho, aby im žandári rozumeli, poznanie reči okrem toho zväčší autoritu každého, kto sa s nimi styka.*

Čím však mohli byť snahy arcivojvodu o usídľovanie Rómov motivované? V už spomínanom časopise *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*⁹ bol uverejnený list, ktorý prepisujeme v jeho plnom znení:

*Munré láché čavoralé! Tumáro mujalo Lakatos Gyorgyi*¹⁰ *či ovlas tumaro čačo amál, sar gindir-sardan thai sar me patáľindom. Bičhavdom les andre lumeste, andakode na kámlom te dikhel, sar thavlas thaj dilardas tumen. Me kamaṽ, te tumen si lače, mište thaj čače roma, te avelas tumenge bacht thaj bigindesko trajo, te siṽoven kia butate, andakode atunči ažutija o gulo del, te ovela tumenge mišto trajo, bacht thaj barvalipé. Patan andr'e mande thaj andr'e raste, kon mansa kethane kamam čačes tumare lačhipé. Žanaṽ čačimasa, te tumen kamen man, thaj žanen tumen, te kade kamaṽ tumen savoré sar munré čačimaske čavoren. Ma patan odolenge, kon čak diláren, de na ažutinen tumen, sar amen. Vojim man, te žan tumare čavore andr'e škole: odoj sikhlon butes, aven godavere thai či thaven len butderes e nasule gáže. Kana avava khére, angav tumenge šukáre neve gaden thaj daripnen. Me avava butvar maškar tumen, thaj avela tumen dos, fedder ažutinav sar o mujalo, kon jevende na dikhlás karing tumende.*

(Moje milované deti! Váš vajda Gyorgyi Lakatoš nebol vaším skutočným priateľom, ako ste si mysleli a ako som aj ja veril. Poslal som ho do sveta, lebo som nemohol viac vidieť, ako vás klame. Chcem, aby ste boli dobrí a skutoční Rómovia, aby ste mali šťastný a bezstarostný život, naučili sa pracovať, v čom vám bude na pomoci milovaný Boh, budete mať dobrý život v šťastí a bohatstve. Verte, že ja i páni chceme spoločne pre vás len dobro. Naozaj viem, že ma máte radi a viete, že aj ja vás všetkých mám rád ako vlastné deti. Neverte tým, čo vás len klamú a nepomáhajú vám ako ja. Teší ma, že deti chodia do školy, tam sa veľa naučia, budú múdre a nebudú im viac ubližovať zlí sedliaci. Keď sa vrátim, pri-

⁹ *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* V, 1896, str. 57.

¹⁰ Vajda Lakatoš, zdá sa, bol svojou neposlušnosťou známy. Bol vajdom v Székesfehérváry, kde Rómovia ignorovali arcivojvodu a rešpektovali vajdu a jeho ženu. Zmienili sa o ňom dokonca aj v predhovore knižného vydania štatistických údajov o Cigánoch v Uhorsku z roku 1893 – Czigányösszeírás eredményei.

| Bratislava, Rodný dom arcivojvodu Jozefa | foto Jana Horváthová |

nesiem vám pekné nové šaty a darčeky. Budem často medzi vás chodiť, a keď vám bude ťažko, viac vám pomôžem ako váš vajda, ktorý celú zimu sa na vás ani nepozrel.)

Tento list napísal arcivojvoda dňa 10. apríla 1892 z Fiume (Rijeky) do Alcsutu svojim usadeným Rómom. Historik Bartolomej Daniel¹¹ sa domnieva, že list mohol byť napísaný nejakým „urodzeným pánom“ a len potom preložený do rómčiny, aby budil zdanie

dobre a úprimne mienenej rady a pomoci. Daniel však svoje tvrdenia nijako historicky nepodkladá, ba naopak, historické argumenty stoja proti nemu. Jednoznačne je totiž preukázané, že arcivojvoda Jozef rómsky rozprával, ako o tom svedčia aj záznamy jeho rozhovorov s muzikantami¹², dokonca s jednou zo svojich dcér korešpondoval po rómsky. Jeho vyššie zmienené lingvistické diela to však potvrdzujú a dokumentujú najlepšie. *(Arcivojvodov ľudský a humánny postoj k Rómom nezostal bez povšimnutia ešte po vyše 20 rokoch po jeho smrti. Pri rozprave k zákonu o potulných cigánoch r. 1927, poslanec senátu Roháček pripomenul: „Horlivým zástancom cigánov v Uhorsku bol arciknieža Jozef Habsburg, ktorý im napísal tiež mluvnicu po maďarsky.“)*

Daniel celkovo degraduje arcivojvodovu snahu o zlepšenie životných podmienok Rómov.

Na čo najobjektívnejšie hodnotenie arcivojvodovej práce budeme musieť pochopiť trochu širšie súvislosti tej doby. Jednoznačne bolo akousi povinnosťou členov cisárskej rodiny podporovať charitu, zakladať humanitárne spolky, chodiť medzi pospolitý ľud a preukazovať mu náklonnosť. Nie je bez zaujímavosti, že v druhej polovici 19. storočia bolo moderné zaujímať sa o východnú filozofiu, orientálne jazyky a „exotiku“. Do tohto rámca vlastne spadá správanie sa všetkých členov cisárskej rodiny.

Vetva, ku ktorej patrí arcivojvoda Jozef, však mala ešte čosi navyše: Jeho starý otec, cisár Leopold II. (1747 – 1792) bol veľmi nadaný na jazyky. Ako pätnásťročný hovoril la-

11 Daniel, Bartolomej: Dejiny Romů, Olomouc 1994, str. 120-121.

12 Csemer, Géza: Habiszti A cigányok élete – élete, Budapest 1994 (?).

tinsky, nemecky, francúzsky, česky a taliansky. Od mladosti bol veľmi učenlivý, bystrý, s nesmierne veľkým pozorovacím talentom, mal však aj sklony k „filozofovaniu“ a melanchólii. Jeho matka Mária Terézia mu vytýkala, že málo dbá o kráľovské spôsoby a stýka sa s ľuďmi nerovného postavenia. Leopold ako cisár usiloval o moderné uplatňovanie stavovskej samosprávy, náboženskú toleranciu, zrušenie cenzúry a pod. Jeho panovníckym heslom bolo: *Opes regum corda subditorum. – Oporou kráľov sú srdcia poddaných*. To sa nakoniec snažil dokázať aj svojou politikou uplatňovanou vzorovo v Toskánsku, pre ktoré dal dokonca vypracovať vzorovú ústavu¹³.

O politickom zmýšľaní a postoji arcivojvodovho otca palatína Jozefa sme sa už zmienili. Je teda možné predpokladať, že arcivojvoda Jozef svoju reformnú politiku voči Rómom neuplatňoval zo zištných či len politických dôvodov. Naopak, vtedajšia tlač často ospevovala jeho filantropizmus, a ako sme sa to pokúsili naznačiť v krátkych opisoch životných pútí jeho príbuzenstva, nebolo to v rode Habsburgovcov nič neobvyklé¹⁴.

Je zrejmé, že stýkať sa s „malými ľuďmi“ bolo tak pre arcivojvodovho starého otca cisára Leopolda, ako aj pre jeho otca palatína Jozefa bežné. Obaja boli známi svojim humánnym až filantropickým postojom k ľudu. Cisár Leopold si vyslúžil dokonca prezývky „knieža mieru“, „kráľ pastierov“ a „Leopold Múdry“.

I z takto krátkej a možno trochu exkurzívnej genealógie arcivojvodu Jozefa je zrejmé, že už samotnou výchovou bol vedený k poctivej práci, vzdelávaniu a láske k poddaným. Nie je bez zaujímavosti, že obe arcivojvodove dcéry, ktoré mali umelecké vlohy, učili hrať na cimbale rómami muzikanti.

Domnievame sa, že sa stále nedostatočne vysvetľujú snahy arcivojvodu o usídlenie kočovníkov, ba súčasní historici ich posudzujú z perspektívy súčasnej doby, a to ešte s veľmi romantizujúcim pohľadom na kočovanie Rómov. Predpokladajú totiž, že usadzovanie kočovní Rómovia a priori odmietali, kočovný život im vyhovoval a boli s ním spokojní. Tento predpoklad však nemá reálny základ. Práve naopak, je nanajvýš rozumné sa domnievať, že kočovníci ľahko vymenili dovtedajší spôsob života plný neistoty a možného prenasledovania, obzvlášť za podmienok, aké vytvoril arcivojvoda: Mať zabezpečenú prácu, príjem, obydlie, zdravotnícku starostlivosť a ochranu, to nebolo samozrejmosťou ani pre majoritné obyvateľstvo.

Rómovia museli samozrejme novým životným podmienkam privykať: Arcivojvoda Jozef napríklad zaznamenal, že Rómovia usadení sa v Alcsute, keď dostali k dispozícii domče-

13 Habsburkové – životopisná encyklopédia, Praha 1998, heslo Leopold II., str. 244.

14 Czigányösszeírás eredményei, Budapest 1893.

ky vybudované špeciálne pre nich, nechceli sa nasťahovať do posledného, ležiaceho na samom kraji kolónie. Verili totiž, že do takého domu chodí strašiť *ruvanuš* – vlkodlak¹⁵.

Mnohé z opatrení sa zo súčasného pohľadu javia ako nepopulárne, treba si však uvedomiť, že aj k takým krokom bolo nutné pristúpiť. Mnoho Rómov holdovalo alkoholu, určite sa niektorí snažili zneužívať novovytvorené podmienky pre svoj osobný prospech, bolo teda nevyhnutné riešiť aj otázku kompetencie policajných a iných zložiek moci, dozoru nad vykonávaním opatrení a pod.

Netreba zabúdať, že usídľovanie Rómov v Alcsute a ďalších panstvách arcivojvodu Jozefa malo experimentálny, modelový charakter. Podobne arcivojvodu zakladal napr. aj modelové hospodárstva.

Arcivojvoda Jozef predstavoval v 19. storočí absolútne nový smer v pokusoch o pozdvihnutie sociálneho postavenia Rómov. Jeho široké lingvistické a vedecké zázemie a nakoniec aj politická moc mu umožnila realizovať mnoho plánov pre úspešné odstránenie biedy a zlého sociálneho postavenia Rómov.

V porovnaní s nariadeniami jeho prastarej matky Márie Terézie či prastrýka Jozefa II., ktorí sa pokúšali o prevýchovu, premenu Cigánov na nových sedliakov, arcivojvoda postupoval oveľa citlivejšie, vychádzajúc z poznania ich kultúry, jazyka a zvykov. Predovšetkým sa nepokúšal o nijakú premenu „zlých Cigánov na dobrých sedliakov“, ale naopak objavoval krásy kultúry Rómov, horlil za uchovanie ich jazyka a prehlboval svoje poznanie¹⁶.

Jeho snahou teda nebola asimilácia Rómov, ale zlepšenie ich životných podmienok a odstránenie chudoby, negramotnosti, rešpektujúc pritom ich etnickú svojbytnosť a právo na plnohodnotný život v monarchii. O to sa arcivojvoda Jozef pokúsil ako prvý v dejinách monarchie i celej Európy.

Jeho Výsosť arcivojvoda Jozef Karol Ľudovít Habsburg zomrel 13. júna 1905 v Rijeke, pochovaný je v Budapešti.

15 Ficowski, Jerzy: Cyganie na polskich drogach, Kraków 1965, str. 234.

16 Bližšie o politike osvietených panovníkov pozri Barany, Zoltan: Romové v době císařství, in: Romano džaniben č. 3/2000, str. 5, tiež Pernes, Jiří: Poslední Habsburkové, Brno 1999, a Kutlík-Garudo, Igor: Zur 150. Wiederkehr des Geburtstages von Josef Habsburg, dem verkannten grossen Romano-Sprachforscher, in: Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 119, Wien 1982.

Zusammenfassung

Rastislav Pivoň, Adéla Gálová: Erzherzog Josef Karl Ludwig Habsburg – Seine Hoheit der Romaforscher

Der 1833 als Enkel Josefs II., des Kaisers von Österreich-Ungarn geborene Erzherzog Josef Karl Ludwig Habsburg erreichte im Laufe seines Lebens den Dokortitel in der Philosophie, war Kavalleriegeneral und Oberbefehlshaber der ungarischen Armee, und starb 1905. Sämtliche Familienmitglieder zeichneten sich durch ihre liberale politische Einstellung auch in hohen Regierungsämtern, durch ihr fein ausgeprägtes soziales Bewusstsein, das immer wieder in konkrete Taten mündete, durch exzellente naturwissenschaftliche, humanistische und theologische Bildung und durch ihre geradlinige Haltung in Streitfragen aus.

Nach maximaler Ausbildung und stürmischer Karriere tat er sich in seiner Funktion als Oberbefehlshaber der ungarischen Armee durch deren Modernisierung und durch seine reichen strategischen Fähigkeiten hervor. Mit der anvermählten Prinzessin von Sachsen-Coburg-Gotha hatte er sieben Kinder. Er kümmerte sich auch um das kulturelle Leben nicht nur in der unmittelbaren Umgebung seines Herrschaftssitzes in Zentralungarn, sondern im ganzen damaligen ungarischen Herrschaftsgebiet, einschließlich der heutigen Slowakei.

Bekanntschaften mit Roma in der Armee brachten ihn dazu, sich über die Literatur über sie zu informieren und später auch ihre Sprache und Kultur zu beobachten und zu beschreiben. Er übergang jedoch die Sprache der sog. karpatischen und der serbokroatischen Roma, was von seiner Ablehnung allem Slawischen gegenüber herrührte. Seine Kenntnisse waren sowohl akademisch als auch praktisch sehr weitreichend, was seine Mitverfasserschaft mit Heinrich Wlislocki beim Stichwort „Zigeuner“ in Pallas' Enzyklopädie bezeugen kann.

In der Umgebung seines Stammsitzes erließ er mehrere Neuerungen, die das Seßhaftwerden wandernder Roma erkunden und anregen sollten, hauptsächlich durch die Stabilisierung ihrer Einkommensmöglichkeiten. Er gab nicht unerhebliche Mittel aus eigener Quelle für Lebensmittel, Kleidung und für eine medizinische und schulische Grundversorgung aus und ordnete Roma-Kurse für örtliche Polizisten an.

Sein in Romanes verfasster Brief an die Roma in seinen Stammländereien wurde zu Unrecht als ein von fremder Hand übersetzter Einschmeichelungsversuch bezeichnet. Die exzellenten Sprachkenntnisse von Erzherzog Josef und die insgesamt humane Einstellung seiner Familie, zumindest schon von Kaiser Josef II. an, stehen dazu in direktem und unnötigem Widerspruch.

Es stellt sich die Frage, ob die Bemühungen um das Seßhaftmachen gegen den Willen der Roma geschah, oder ob nicht manche die neuen Bedingungen in den Ländereien des Erzherzogs nicht gerne angenommen haben. Wie auch immer, seine analytischen, politischen, finanziellen und humanistischen Voraussetzungen ließen ihn viele Pläne zur Verbesserung der Situation der Roma umsetzen, zumindest dort, wo er die entsprechenden Befugnisse hatte. Ganz im Unterschied zu seinen königlich-kaiserlichen Vorfahren ging es ihm sichtlich nicht um eine Umerziehung zu braven „Neubauern“, dazu war er sich wegen seinen eigenen Erfahrungen unter den Roma zu sehr ihrer kulturellen Werte und Bräuche bewusst.

Peter Wagner